

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА ТАДБИРКОРЛИК СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИГА РИСКЛАР ТАЪСИРИНИ АНИҚЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Хамидилло Сойибжонович ИМОДИНОВ

катта ўқитувчи

Андижон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари институти

Андижон, Ўзбекистон

Аннотация

Ушбу мақолада муаллиф томонидан рақамли иқтисодиётни ривожлантириш шароитида тадбиркорлик субъектлари фаолиятида рискларнинг таъсирини баҳолаш услубиётини такомиллаштириш, рискларни бошқариш бўйича ишлар босқичи, рискларни таҳлил қилиш борасида ишларнинг мазмуни ва белгиланиши, лойиҳа иштирокчилари томонидан рискларни таҳлил қилиш натижаларини ўрганишга эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: тадбиркорлик, таваккалчилик, риск, лойиҳа, барқарорлик, инвестиция, баҳолаш.

ПУТИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ВЛИЯНИЯ РИСКОВ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Хамидилла Сойибжонович ИМОДИНОВ

старший преподаватель

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий

Андижан, Узбекистан

Аннотация

В данной статье автор акцентирует внимание на совершенствовании методологии оценки влияния рисков на деятельность субъектов хозяйствования в условиях развития цифровой экономики, этапах работы по управлению рисками, содержанию и определению анализа рисков работы, а также изучение результатов анализа рисков участниками проекта.

Ключевые слова: предпринимательство, риск, проект, стабильность, инвестиции, оценка.

Рискнинг бирламчи функцияси инновациядир. Бу тадбиркорларни муаммоларга ноанъанавий тарзда ёндашишга мажбурлаши ва шу билан уларни ижодий ечимларга ундашидан иборат. Рискнинг тартибга солиш функцияси, бу – бир томондан, рискнинг инновацияларга тўсқинлик қилувчи омилларини бартараф этишга ёрдам беради, бошқа томондан, бунга етарлича эътибор берилмаса, у субъектив аралашини олиб келади. Ҳимоя функциясида, тадбиркор муваффақиятсизликларга муносиб муносабатда

бўлиши керак, чунки риск ҳар қандай иқтисодий фаолиятга хосдир. Таҳлилий функция тадбиркор томонидан барча мавжуд йўллари кўллаш, синаб кўриш, ҳисоб-китоблар натижасида энг кам рискли ва энг фойдали ечимни танлашни ўз ичига олади.

Рискларни бошқариш бўйича ишлар босқичи рискларни таҳлил қилиш борасидаги ишларнинг мазмуни ва белгиланиши, лойиҳа иштирокчилари томонидан рискларни таҳлил қилиш натижаларини ўрганиш, ишлаб чиқилган ҳар қандай инвестицион лойиҳадаги пул маблағлари оқимининг келгуси даврга тегишлилигини билдириб, истиқболли характерга эга. Шунга аниқ ишонч ҳосил қилиш мумкинки, истиқбол нотўғри бўлиши, яъни кўзланган даромадларга эга бўла олмаслик мумкин. Шунинг учун таҳлил ишларининг энг муҳим қисми унинг оқибатини ҳисобга олиш, инвестицион лойиҳалар экспертизаси жараёнида асосий восита сифатида рискларни таҳлил қилиш ҳисобланади.

Риск – бу йўқотиш эҳтимолидир. Лойиҳа rischi лойиҳани муваффақиятли амалга оширишдаги хавф-хатар даражасини англатади. Ҳозирги кунда амалиётда лойиҳа рискларини таҳлил қилишга имкон берувчи турли ёндашувлар ва усуллар кўлланилмоқда. Инвестицион лойиҳаларни амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги масаласини ҳал этишда риск таҳлили асосий ўринни эгаллаб, бу асосида лойиҳа юзасидан мумкин бўлган барча йўқотишлар ўрганилиб, уларнинг олдини олиш ёки тегишли вазиятларда уларни бенуқсон ҳал этиш ёки пасайтириш чоралари ишлаб чиқилади. Рискдан келадиган йўқотишларни камайтириш ёки барҳам топтириш ва улар билан боғлиқ салбий оқибатларни камайтириш усулларини таклиф этиш учун энг аввало, рискларнинг вужудга келишига имкон берувчи омилларни аниқлаш, уларнинг аҳамиятини баҳолаш, яъни “риск таҳлили” деб номланувчи ишни бажариш лозим. Риск таҳлилининг мақсади инвесторга инвестиция лойиҳасини амалга оширишда қатнашишнинг мақсадга мувофиқлиги тўғрисидаги қарорларни қабул қилиш ва мумкин бўлган молиявий йўқотишлардан ҳимояланиш бўйича чора- тадбирлар ишлаб чиқиш

учун керакли маълумотларни тақдим этишдан иборат.

Рискларни баҳолаш рискларни пасайтириш усуллари кўллашдан иборатдир. Рискларни баҳолаш деганда, риск даражасини сифат ва миқдор жиҳатдан аниқлаш тушунилади. Рискларни пасайтириш усуллари турлича бўлиб, улар риск турига ва риск гуруҳига қараб танланади. Биринчи босқичда рисклар таҳлили лойиҳа ташаббускорларига инвестиция киритиш ёки киритмаслик ҳақида содир бўлиши мумкин бўлган зарарлар ҳақида маълумот беради. Аммо рисклар лойиҳа ҳаётининг барча босқичларида бўлганлиги сабабли рисклар таҳлили лойиҳа тугагунга қадар давом этади. Умуман олганда, рискларни аниқлаш – сифат таҳлилига; рискларни баҳолаш – миқдор таҳлилига таалуклидир. Риск таҳлилининг миқдор усуллари орасида оммабоп усуллар қуйидагилардир: статистик усул, статистик тажрибалар усули; мақсадга мувофиқ келадиган харажатлар таҳлили; эксперт баҳолаш; аналитик усуллар ва бошқалар. Риск таҳлилининг аҳамияти инвестиция лойиҳасининг салоҳиятли иштирокчисига, инвесторларга лойиҳани мақсадга мувофиқ тарзда амалга ошириш ҳақидаги қарорларни қабул қилиши учун зарурий маълумотларни бериши билан изоҳланади.

Рискларни бошқариш – бу риск ва фойда миқдорининг оқилона кўшилмасини аниқлашга қаратилган ҳаракатлардир. Рискларни бошқаришнинг асосий мақсади – уларни пасайтириш ҳисобланади.

Риск тадбиркорлик фаолиятига ноаниқ таъсир кўрсатади. Бу катта йўқотишларга олиб келиши ёки аксинча, катта даромад келтириши ҳам мумкин. Шунинг учун риск ҳолатида масалан, риск қилиш мумкин бўлганда ва улардан қочиш ва эҳтимол камроқ фойда келтирадиган, аммо риск билан камроқ боғлиқ бўлган ечимни танлаш яхшироқ бўлганда. тўғри ечимни танлаш, айниқса муҳимдир.

Риск омилини аниқлаш деганда риск сабабини, яъни лойиҳага таъсир қила оладиган воқеа ёки вазиятларни аниқлаш тушунилади. Рискни бошқаришдан мақсад энг аввало рискнинг олдини олишдир. Қарор қабул қилаётган шахс юз бериши мумкин бўлган нохуш воқеаларнинг оқибатини

яққол тасаввур этиши керак. Бу унинг кейинги харакатларини белгилаб беради. Банк бошқаруви ходимлари ўз ишларида амал қилиш учун хатарнинг олдини олиш тактика ва стратегиясини ишлаб чиқиши керак. Рискларни бошқаришдаги асосий вазифа – амалдаги бозор конъюнктурасига мос даражада рискларни минималлаштириш, кредитлаш хизматлари бозорида банк позициясини минимум сақлаб қолишдир.

Рискни бошқаришдаги асосий йўллар қуйидагилар: рискларни ажратиш; рискларни лойиҳа иштирокчилари ўртасида тақсимлаш; моддий таъминотни олиш (гаров); молиявий таъминотни олиш (кафолат ёки кафиллик); рискларни кредит бўйича юқори фоиз ставкасига кўчириш; рискларни венчур кредитлашга қабул қилиш; қарзлар бўйича йўқотишларни қоплаш учун фондларни шакллантириш ва бошқ. Булар рискни бошқариш бўйича қуйидаги иш йўналишларини талаб қилади: ҳар бир миждоз бўйича доимий мониторинг олиб бориш; маълум бир миждознинг асосий хўжалик фаолиятига алоқадор тармоқ ҳолатининг доимий мониторингини юритиш; кафолатни жалб қилиш ва таҳлил этиш; риск учун компенсация олиш (гаров, кафолат ва бошқаларни амалга ошириш). Рискларни ажратиш деганда молиялаштириш манбаларининг харакатидаги оғирликни қарздорнинг ўзи билан биргаликда бошқа бир неча инвесторлар ўртасида бўлиниши тушунилади. Йирик қарздорларнинг лойиҳаларини молиялаштиришда бу табиий. Ушбу амалиёт кичик тадбиркорлик доирасидаги тадбиркорлар ўртасида кенг тарқалмаган. Бу сўралаётган кредитнинг чегараланган суммасида инвесторлар ўртасида рискларнинг тақсимланиши ва назорати бўйича операцион харажатлар банк кредитлаш рискин камайтиришга қилинадиган иқтисодни ошириши мумкин.

Рискни бошқаришда лойиҳа иштирокчиларидан ташқари суғурта ташкилотлари ҳам бевосита иштирок этади. Улар рискни баҳолашда ўз усуллари ва йулларини амалга оширадилар, бу амалга ошириш режа-дастурларини назорат қилиб борадилар.

Рискни бошқариш босқичлари ва рискни баҳолаш усуллари ёрдамида

риск сабабли бўладиган йўқотишларни пасайтириш, улар билан боғлиқ кўнгилсиз оқибатларни камайтириш усуллари таклиф қилиш мумкин. Лойиҳа рискларини бошқаришнинг у ёки бу турдаги воситаларининг, механизмларининг қўлланилиши амалга ошириладиган инвестиция лойиҳалари рискларининг аниқ турлари ва уларни келтириб чиқарувчи омиллар кўламига, шунингдек, уларнинг лойиҳани амалга ошириш натижаларига таъсирига боғлиқдир. Рисклар барча лойиҳалар учун умумий бўлгани каби ҳар бир инвестиция лойиҳасининг ўзига хос хусусиятларига, муайян таснифларига қараб махсус рисклар ҳам бўлиши мумкин. Бундай шароитларда рискларни таҳлил этиш, уларни бошқариш воситаларини ишлаб чиқишда кучли ва тажрибали мутахассиснинг малакали билимига таянилади. Бунда лойиҳа рискларини бошқариш бир марталик ёки битта жараёндан иборат бўлмасдан, балки у бир қанча босқичларни ўз ичига қамраб олади.

Бу жараёнлар инвестиция лойиҳасини амалга оширишдаги рискларни пасайтириш ёки бартараф этишнигина эмас, балки лойиҳанинг ижобий натижаларини таъминлаш ёки оширишга ҳам бўйсундирилган бўлади.

Инвестицион рискларни камайтириш ёки уларни амалда нолга тушириш имконини берувчи 6 та асосий қоида мавжуд:

1) бўш пулнинг 20% дан кўп бўлмаган бизнесга (айниқса, кичик ёки янги бошланувчиларга) сармоя киритиш;

2) инвестицияларни диверсификация қилиш;

3) ўз-ўзидан эмас, атайлаб ҳаракат қилиш лозим;

4) кутилмаган вазиятларда ҳар доим стратегия ва камчиликларни кўриб чиқиш керак;

5) тушунарли бўлган нарсага сармоя киритиш маъқул, масалан, доимо савдо-сотиқ билан шуғулланилган бўлсангиз, унда мобил иловадан кўра онлайн-дўконни баҳолаш анча осон;

б) агар янги ва нотаниш соҳага сармоя киритилса, мавзунини ўрганишга вақт ажратиш лозим. Мутахассисларнинг ёрдами керак бўлиши мумкин,

шундан кейин рискларни тўғри баҳоланди ва капитални ушбу бизнесга сармоя киритишга арзийдими ёки йўқлигини тушуниш мумкин;

Инвестиция қилиш бошланганда, маълум рискларга тайёр бўлиш лозим. Мазкур рискларни бутунлай йўқ қилиш имкони йўқ, аммо пулни тўғри бошқариш билан молиявий йўқотишлар эҳтимолини минималлаштириш ва муваффақиятли инвестициялар дунёсига йўл очиш мумкин.

Инвестор ўз йўлида турли хил активларга дуч келади, уларнинг ҳар бири ўзига хос риск даражасига эга. Юқори даражадаги рискка эга бўлган активдан инвестор юқори даромад кутади. Тадбиркорлик фаолиятининг ташқи ва ички муҳитида мавжуд бўлган рискларнинг сабабларини аниқлашда тизимли ёндашувдан фойдаланиш, шунингдек уларни таҳлил қилишнинг энг яхши усулларини танлаш тадбиркорлик субъектларига самарали риск менежменти тизимини яратишга имкон беради.

Инвестицион лойиҳани танлашда уни мавжудлари билан биргаликда ўрганиш лозим. Рискни минималлаштириш учун бундай маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва бундай хизматларни тақдим этиш танланади, унга бўлган талаб қарама-қарши йўналишда ўзгаради, яъни битта маҳсулотга (хизматга) талабнинг ошиши билан бошқа маҳсулотларга бўлган талаб камаяди (ишлаб чиқаришга инвестицияларни диверсификация қилиш). Рискка асосланган молиялаштириш режасини ишлаб чиқиш ва ҳисобга олиш лозим, бу эса айнан риск менежментининг муаммоларини ҳал қилишга қаратилган бўлиши керак.

Қуйида инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишда аниқланувчи, ҳисобга олинувчи рискларни таҳлил қилиш ва уларни лойиҳани ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнларидаги бошқариш тизимининг босқичлари келтирилган:

1. Рискларни бошқаришни режалаштириш. Рискларни бошқаришни режалаштириш деганда, аниқ лойиҳа бўйича бошқаришни режалаштириш ва қарорлар қабул қилиш жараёни тушунилади. Шунингдек мазкур жараён ўз

ичига лойиха рискларини бошқариш жараёнини кадрлар билан таъминлашни ташкил этишни ҳам қамраб олиши лозим..

2. Рискларни таснифлаш. Рискларни таснифлаш жараёни доирасида лойихага ҳақиқатан ҳам таъсир кўрсатиши мумкин бўлган рисклар аниқланади ва бу рискларнинг таснифи келтирилади. Таъкидлаш жоизки, инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда рискларни таснифлаш уларни бошқаришнинг энг муҳим жараёнларидан ҳисобланади.

3. Рискларни сифатли баҳолаш. Рискларни сифатли баҳолаш – лойихада таснифланган рискларнинг сифатли таҳлилини амалга ошириш ва улардан энг хатарлиларини ажратиб олишдир. Рискларни сифатли баҳолаш рискларнинг пайдо бўлиш шарт-шароитларини баҳолашни ва уларнинг стандарт ёки ностандарт усуллар ва воситалар билан лойихага таъсири аниқланади. Бизнинг фикримизча, аксарият ҳолларда таҳлилнинг универсал усулларини қўллаш олинadиган натижаларнинг кўзланган даражадаги ишончлилигини таъминлашга имкон бермайди.

4. Рискларни миқдорий баҳолаш. Адабиётларда рискларни миқдорий баҳолаш сифатида рискларнинг пайдо бўлиш эҳтимоллигини аниқлаш ва уларнинг лойихага таъсири тушунилади. Фикримизча, миқдорий таҳлил, аксарият ҳолларда, рискларни бошқаришнинг мустақил босқичи ҳисоблансада, у рискларни сифатли баҳолаш босқичи билан узвий боғлиқликда қўлланилиши лозим.

5. Рискларни режалаштириш (аниқлаш) ва уларни ҳал этиш услубларини танлаш. Адабиётларда рискларни режалаштириш (аниқлаш) ва уларни ҳал этиш услубларини танлаш сифатида лойихага салбий таъсир кўрсатувчи рискларни пасайтириш услублари ва технологияларини ишлаб чиқиш тушунилади.

6. Рискларнинг мониторингини олиб бориш. Рискларнинг мониторингини олиб бориш босқичи доирасида аниқланган рисклар, бартараф этилмаган рисклар ва рисклардан ҳимояланиш режасининг бажарилиши таъминланганлиги аниқланади ҳамда унинг самарадорлигини

баҳолаш ишлари олиб борилади.

Хулоса қилиб айтганда, тадбиркорлик субъектлари фаолиятидаги рискларни бошқариш чоралари ва усулларини танлаш жуда муҳим ва ўта масъулиятли босқич ҳисобланади. Аниқ танланган усул доирасида аниқ чора-тадбирларни қўллаш мумкин. Бу босқич тадбиркорлик субъектлари янги йўналишдаги фаолиятларини бошлаш ҳақидаги қарорни қабул қилишдан аввал ўтказилиши керак. Танлашда кечикиш тадбиркорлик субъектлари фаолиятида жиддий салбий оқибатларни келтириб чиқариши ёки иштирокчилар ўртасида жиддий келишмовчиликлар келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин. Рискларни бошқаришда зарур чора ва усулларнинг оптимал вариантини танлаш тадбиркорлик субъектлари, яъни унинг барча ходимлари ўртасида жиддий ҳамжиҳатлик ва эҳтиёткорликнинг бўлишини талаб қилади. Тадбиркор субъектлари ўз ишининг стратегиясини тўғри қабул қилиши тадбиркорлик хавфсизлигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Ё. Кичик бизнес ва тадбиркорлик асослари: 100 саволга 100 жавоб. – Тошкент: Меҳнат, 2002. – 352 б.
2. Буньковский Д.В. Методы минимизации рисков предприятия // Вопросы управления, 2019. – №1. – С. 65-72.
3. Крылатых Э.Н. Проблема экономических рисков в АПК. – Москва: ЮНИТИ, 1999. – 235 с.
4. Лапуста М.Г., Шаршукова Л.Г. Риски в предпринимательской деятельности. – Москва: Инфра-М, 1996. – 224 с